

El Castell de Canals. Noves aportacions arqueològiques als orígens de Valldoreix

Eduard Píriz i González,¹ Juan José Cortés García²

Resum:

En aquest article recollim tota la informació aconseguida sobre el castell de Canals, ubicat al terme municipal de l'EMD de Valldoreix, a partir dels resultats de les campanyes arqueològiques dutes a terme entre 2017 i 2018.

Amb les últimes intervencions arqueològiques realitzades donant compliment a les línies d'actuació traçades al Pla director, s'han excavat aproximadament dos terços de la superfície interior del castell i s'ha aconseguit obtenir una imatge força ajustada de les característiques principals del monument.

Paraules clau:

Castell de Canals, domus fortificada de Canals, Valldoreix, família Canals, monestir de Sant Cugat d'Octavià.

Ubicació

El castell de Canals es troba dins l'àmbit administratiu de l'entitat municipal descentralitzada de Valldoreix, al municipi de Sant Cugat del Vallès, que forma part de la comarca del Vallès Occidental, a la província de Barcelona.

Està ubicat dalt d'un turó de 131,2 m d'altitud sobre el nivell del mar, que disposa d'una plataforma d'aproximadament 600 m². Es troba dins un solar de la zona urbanitzada de Valldoreix, delimitat al nord pel carrer del Faisà, a l'oest per la prolongació del passeig de l'Oreneta, a l'est dona a una altra parcel·la i al sud passa a tocar d'una cota més baixa, el torrent de Can Badal o de Canals.

Les coordenades ETRS89 són: X: 41983,0 m, Y: 4590150,5 m.

L'aspecte actual del turó no és l'original, ja que per la banda occidental va ser seccionat quan es va fer la prolongació del passeig de l'Oreneta. Allà on ara hi ha un tall vertical ar-

tificial, anteriorment hi havia un pendent que descendia de forma suau cap a l'oest.

Documentació històrica

La primera menció del lloc és del s. x: «*in comitatum Barch., in terminio de Aqualonga... via qui pergit ad Canales*» (Rius Serra 1945-1947, I: doc. 182).

El llinatge dels Canals està vinculat al castell des dels segles XI-XIII i, al terme, des del s. x (Cortés, J. J. 1995). El membre d'aquesta família que s'ha pogut documentar en una data més antiga és Ramon Guillem de Canals, que apareix com a testimoni en una donació feta a favor del monestir de Sant Cugat l'any 1076 (Rius Serra 1945-1947, II: doc. 687).

Durant la primera meitat del segle XII Canals era un lloc lliure i en franc alou que pertanyia a Ramon de Canals. La primera menció com a castell és del 1160, en el jurament de

1. Llicenciat en Història (arqueòleg) i Arquitecte tècnic. Professional lliberal autònom

2. Historiador i arqueòleg. Entitat Municipal Descentralitzada de Valldoreix

fidelitat que Bertran de Canals fa al comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, rebent el «*domo vel fortitudine de Canals*» (ACA, Cancelleria, Perg. Ramon Berenguer IV, núm. 335; transcrit a Cortés, 1995: 73). L'any 1174 és esmentat com a «*turrem de Canalibus*» (Rius Serra 1945-1947, III: doc. 1094), els anys 1219, 1234 i 1249 s'esmenta el «*domus de Canalibus*» (Rius Serra 1945-1947, III: doc. 1294, 1327, 1388).

L'any 1234 ja es parla del terme de Canals (Rius Serra 1945-1947, III: doc 1320). Al segle XIII, concretament el 13 de setembre de 1243, el rei Jaume I concedeix la jurisdicció del castell i la vila de Canals i la quadra de la Vall de Lors a Adelaida de Canals, vídua de Pere de Claramunt (ACA, Hisenda, monacals, Sant Cugat del Vallès, pergamins, carp. 4, núm. 1391). Aquest castell estarà lligat a la família Canals fins al 1306, quan l'abat de Sant Cugat Ponç Burguet comprà a Bonanat Marí i a Agnes, la seva esposa, el castell de Canals i el seu terme per 27.000 sous (Gil i Escayola 1956: 43). Amb aquesta compra el monestir completava l'acumulació de sòl patrimonial al terme d'Aqualonga i convertirà el terme del castell en una quadra.

L'annexió del terme de Canals al monestir de Sant Cugat va generar diferents plets i qüestions entre els homes de Canals i el monestir, a causa de la jurisdicció civil. Els habitants de Canals van aconseguir no ser units a la vila de Sant Cugat del Vallès, com passava amb les parròquies foranes, en l'organització del govern municipal de la segona meitat del segle XIV (Serra Rosselló 1954). A partir d'aquest moment l'abat de Sant Cugat s'intitularà baró de Canals, i des de 1384, els batlles de Canals seran nomenats per l'abat del monestir de Sant Cugat del Vallès com a senyor jurisdiccional del terme, fins a principis del segle XIX (Casas 1993).

Antecedents

L'any 1986, poc temps després de la creació del Museu de Valldoreix, es va fer una campanya de neteja de l'entorn del castell. Les restes del castell estaven envoltades d'un bosc de pins i sotabosc amb restes de runes d'obres modernes i brutícia.

El juliol de 2002 es va dur a terme la primera intervenció arqueològica com a tal, impulsada per l'EMD de Valldoreix, en el marc del camp de treball per a joves Memorial Altet i sota la direcció de l'arqueòloga Alba Rodríguez.

En aquesta campanya es feu una desbrossada general, s'excavaren alguns sondejos i es feu un estudi detallat del mur de façana nord.

El mes de juliol de 2003 es dugué a terme una altra intervenció arqueològica, també impulsada per l'EMD de Valldoreix i en el marc d'un camp de treball, en aquest cas sota la direcció de l'arqueòleg Jordi Aguelo. Es dugué a terme una nova desbrossada, es van resseguir dos murs en superfície i es van excavar diversos sondejos.

Amb el temps, el mur que sempre havia estat visible es va anar degradant i de forma accidental en va caure una petita part. Això va motivar que es fessin uns treballs de consolidació i restauració del mur esmentat, l'any 2009, amb un projecte de l'arquitecte Carles Casablanca, que li van donar l'aparença amb la qual ha arribat fins al moment actual. És el moment en què es va fer el reforç estructural de formigó armat al lateral del mur. Aquest mateix any es va fer la tanca que delimita i protegeix el recinte tal com es veu actualment.

L'any 2015 l'EMD de Valldoreix va instal·lar plafons informatius tant al castell com al molí de Canals.

Socialització i retorn

El castell de Canals ha format part de la vida dels valldoreixencs, ha estat un lloc de passeig i de visita d'excursionistes. A la segona meitat dels anys seixanta del s. XX va ser l'escenari central del pessebre vivent de Valldoreix. L'any 1993 el Museu de Valldoreix i l'Institut d'Estudis Medievals de la UAB van organitzar un curs de cultura medieval titulat «Castell de Canals». Més recentment ha estat objecte de visites especialitzades dins dels cursos d'història de Valldoreix que organitzava Valldaurex, Centre d'Estudis de Valldoreix, entre els anys 1993 i 2013. Durant el mes de juliol dels anys 2015 i 2016 el castell va ser l'escenari del cicle de concerts Castell de Canals. Des de l'any 2017, cada cop que s'ha re-

alitzat una campanya arqueològica s'han organitzat visites tant per als membres del consistori de Valldoreix i de l'Ajuntament de Sant Cugat, com per al personal de l'EMD de Valldoreix i per a la ciutadania.

Intervencions realitzades 2017-2018

Amb la voluntat per part de l'EMD de Valldoreix de posar en valor el castell de Canals i així iniciar la seva recuperació, a finals de l'any 2016 es va plantejar la necessitat d'em-

prendre la realització d'un pla director. Finalment, l'any 2017 es va encarregar la seva redacció a l'arqueòleg Antoni Rigo i Jovells, qui l'elaborà conjuntament amb l'arqueòleg Pere Lluís Artigues i Conesa i l'arqueòleg i arquitecte tècnic Eduard Píriz i González. D'aquesta manera, formant part de la recollida de dades necessàries per a la redacció del Pla director, es va plantejar la primera de les nostres intervencions arqueològiques, realitzada entre el 30 d'octubre i el 13 de novembre de 2017. Tot i la informació proporcionada per les anteriors intervencions, l'estat del monument en iniciar la nostra actuació només

Figura 1. Aixecament ortofotogràfic de la planta de totes les zones excavades del castell en la intervenció de maig-juny de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

Figura 2. Aixecament ortofotogràfic de la planta de totes les zones excavades del castell amb la incorporació de la intervenció de novembre de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

deixava veure el mur nord i part d'una altra estructura murària, dins el que era considerat com el recinte interior del castell. L'objectiu principal de la intervenció va ser aconseguir delimitar les restes del castell i valorar la potència arqueològica a diferents punts per així obtenir el màxim d'informació per poder afrontar de forma correcta la redacció del Pla director del castell de Canals.

Un cop estudiats els sis sondejos realitzats sota la direcció d'Alba Rodríguez l'any 2002 i per Jordi Aguelo el 2003, en vam plantejar quatre de nous S-7, S-8, S-9 i S-10.

El sondeig S-7 es va plantejar com una ampliació del sondeig 2 fet l'any 2002. Es va ubicar al mateix lloc del sondeig previ, però amb unes dimensions molt més grans per així poder extrapolar la informació disponible a un àmbit més gran. Vam arribar al fonament del mur visible UE-1 i vam localitzar un altre mur paral·lel UE-710, que delimitava un àmbit interior.

El sondeig S-8 es va realitzar fora del recinte conegut del castell, a la cara nord del mur visible UE-1. Aquest punt ens havia de donar informació sobre la relació del mur UE-1 i la zona immediatament exterior al recinte conegut del castell. Vam excavar més d'1 m d'argiles sense cap material associat i cap a 1,5 m de fondària vam localitzar unes estructures anteriors retallades pel fonament del mur.

El sondeig S-9 es va plantejar a l'interior del recinte entre els sondejos 2 i 5 de les intervencions anteriors. El vam realitzar amb forma de rasa longitudinal per poder donar una seqüència d'informació des del mur UE-1 cap a l'interior del castell. Vam localitzar estructures a l'interior del recinte i un altre mur de tancament UE-910, del que semblava el mateix àmbit anterior, amb unes dovelles que configuraven l'arrencada d'un arc. Al mur UE-1 hi vam localitzar finestres espiatgerades que donaven a l'exterior.

Per últim, com a conseqüència de l'extensió del sondeig S-7, vam dur a terme el sondeig S-10 ubicat en un àmbit tancat pels murs UE-2, UE-9 que ja havien estat localitzats a les anteriors intervencions i UE-710.

Un cop finalitzada la primera intervenció, vam arribar a la conclusió que el castell disposava d'un possible pati central de planta

quadrangular, que articulava al seu voltant diferents cossos edificats que formaven una unitat edilícia. Donat el desconeixement de l'ús i la funció de cada un dels espais interiors, vam mirar de diferenciar-los denominant-los mitjançant lletres, de la forma següent: àmbit A, el cos ubicat a l'oest del pati; àmbit B, el que es troba al nord del pati; àmbit C, el que està a l'extrem oriental del castell, i àmbit D, el recinte ubicat entre el pati central i l'àmbit C.

L'estratigrafia obtinguda dels àmbits interiors que vam sondejar, ens indicava l'existència d'un patró similar. Per sota dels estrats superficials dels segles xx-xxi hi havia un estrat amb una potència aproximada d'1 m (en funció de l'àmbit), format per material constructiu procedent de l'enderroc del castell. A la part baixa, hi havia molts fragments de teula ceràmica corba, i just per sota, un estrat amb abundant material arqueològic format per fragments de ceràmica, restes de peces de ferro, vidre i restes de fauna. Aquest estrat estava acumulat de forma més o menys regular per sobre d'un nivell d'ús. Els materials recuperats ens van portar cap a una cronologia entre la segona meitat del segle xiv i el primer quart del segle xv.

Al sondeig exterior S-8, a l'estrat que cobria la fonamentació del mur UE-1, vam localitzar material que vam poder datar al segle xiv. Per tant, vam concloure que aquest mur va ser construït amb anterioritat al segle xiv.

Amb les dades obtingudes durant aquesta intervenció es va poder completar la informació necessària per a la redacció del Pla director. Aquest document, entre altres coses, va establir una sèrie d'etapes que van endreçar i prioritzar les intervencions arqueològiques a realitzar, per aconseguir tota la informació possible del conjunt del castell, i així afrontar la seva restauració i conservació de la forma més respectuosa possible.

Un cop establerts els àmbits teòrics de la configuració del castell i les etapes d'actuació al Pla director, es va continuar amb la següent intervenció arqueològica, realitzada entre el 24 de maig i el 21 de juny de 2018. Seguint les traces definides a la primera etapa del Pla, es

va excavar en extensió l'àmbit B, la meitat del pati central, una tercera part dels àmbits A i C i es va delimitar el perímetre exterior A, ubicat al nord de l'àmbit C del castell.

Els resultats de la intervenció van ratificar la hipòtesi que el castell de Canals disposava d'un pati central que articulava els diferents edificis que el configuraven. Al perímetre exterior A hi vam localitzar l'existència d'un espai confinat entre el mur nord de l'àmbit C i un muret de menys entitat que sembla una mena de pas de ronda. També vam documentar que l'edifici definit com a àmbit C disposava d'una escarpa a la part baixa del mur exterior.

L'excavació de l'àmbit B i de part de l'àmbit C va permetre establir l'ordre de construcció dels dos edificis. De tal manera que vam poder afirmar que primer es va construir l'edifici definit com a àmbit C i posteriorment, formant una L, l'edifici format pels àmbits B i A. Poc després, o de forma paral·lela, van construir un altre cos d'edifici que hem nomenat àmbit D.

Un cop finalitzat aquest programa constructiu, la domus de Canals va quedar formalitzada mitjançant un pati obert central des d'on es podia accedir a l'interior de l'àmbit A-B mitjançant un pas format per una gran arcada de mig punt amb 3 m de llum aproximadament i també a l'interior de l'àmbit D travessant una altra arcada molt similar a l'anterior.

A l'interior de l'àmbit B hi vam localitzar unes estructures, que vam interpretar com a abeuradors o menjadores pel bestiar, realitzades al segle XIV. Segons el material recuperat d'aquesta intervenció, vam poder ubicar el moment d'abandonament del castell de Canals cap al segle XV.

Continuant amb l'establert pel Pla director, a finals del mateix any 2018, entre el 19 i el 30 de novembre, vam realitzar una altra intervenció amb l'objectiu d'ampliar la delimitació de les restes del castell a la seva banda nord-oest. En aquest sentit, vam excavar l'interior de l'àmbit A i el seu entorn exterior immediat. Vam localitzar la part més occidental del pati, que estava separada de la zona central mitjançant un mur de funció indeterminada.

La domus fortificada de Canals

La denominació de *domus* a l'entorn medieval vallesà, fa referència a conjunts edilicis formats per diverses edificacions fortificades, que conformen un tot, amb funció defensiva i de residència senyorial. Apareixen a la documentació entre l'any 1100 i 1213 (Farías 2002-2003).

Les domus disposaven d'un estatus similar al dels castells termenats i, per tant, tenien vinculades pertinences com alou o com a feu, que podien ser terres, masos, vinyes, molins, prats, deveses i fins i tot alguns tipus de drets. Acostumaven a ser propietats alodials d'un llinatge aristocràtic que utilitzaven la *domus* com a residència principal, com a centre del patrimoni familiar i com a punt des d'on exercien el seu poder. Així doncs, esdevenia un centre administratiu, polític, jurídic i econòmic que articulava el territori del seu entorn, que en depenia.

En el cas que ens ocupa, la família que va ser propietària de la *domus* de Canals va prendre el nom del lloc com a propi. Al document conservat on Bertran de Canals jurà fidelitat al comte rei Ramon Berenguer IV l'any 1160, hi apareix per primer cop amb la denominació *ipsa domus vel fortitudine de Canals* (ACA, Cancelleria, Perg. Ramon Berenguer IV, núm. 335; transcrit a Cortés, 1995: 73).

La informació facilitada per les diferents intervencions realitzades ens porta a confirmar que el castell de Canals realment devia ser una domus fortificada. El programa constructiu del conjunt està format per diferents edificis adjacents que s'articulen i distribueixen mitjançant un pati central obert a sud, que permet l'accés a tots els edificis a nivell de planta baixa. Entorn del pati hi trobem els diferents cossos edificats que formaven una unitat edilícia, i a la banda est, l'edifici nomenat àmbit C. Adjacent formant una L al nord del pati hi ha un altre edifici allargassat, format pels àmbits A i B, que tanca el conjunt i per últim, entre el pati central i l'àmbit C, hi ha un altre edifici, àmbit D. Al voltant exterior de tots els edificis hem localitzat unes estructures que podrien formar el mur de tancament perimetral del conjunt.

Edifici-àmbit C

Amb les dades disponibles podem establir que l'edifici més antic que configura la *domus* és el que hem denominat com a àmbit C. És de planta rectangular, amb una amplada de 5 m i una longitud coneguda de 6,5 m. Està delimitat pels murs UE-9 a l'oest i UE-10 al nord, i pel mur espoliat UE-1215 a l'est. Donada la manca de material arqueològic que ens pugui facilitar una datació fiable, no podem establir encara el moment exacte de la seva construcció, tot i que possiblement hauria de ser anterior al segle XII.

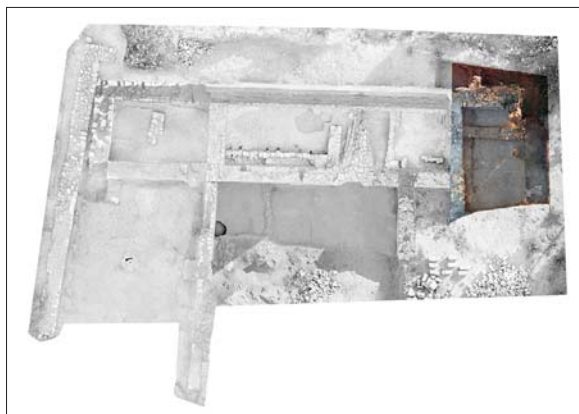

Figura 5. Aixecament ortofotogràfic de la planta de la domus amb la ubicació de l'edifici-àmbit C, novembre de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

Figura 6. Exterior de l'àmbit C, amb l'escarpa a la base del mur UE-10 (E. Píriz).

El mur que delimita la cara nord d'aquest edifici disposa d'una escarpa a la banda exterior, just a la seva base. Afegida de forma posterior a la construcció del mur, respon a una voluntat de reforç. Amb les dades actuals, no es pot determinar si aquest reforç el van realitzar a tot el voltant de l'edifici o només a la cara nord.

A l'interior de l'àmbit C, hi ha un nivell d'ús que ocupa tota la superfície excavada i delimitada pels murs exteriors. En un moment de la baixa edat mitjana, van construir un mur interior directament recolzat sobre el nivell d'ús, per dividir l'interior en dos espais de dimensió desigual on posteriorment es van generar dos nivells d'ús independents. Atès el seu estat d'espoli, no vam localitzar cap comunicació entre aquests dos espais interiors.

■ Edifici-àmbits A-B

Tancant el conjunt per la banda nord trobem l'edifici format pels àmbits A i B. Està recolzat lateralment en l'edifici anterior. No hem pogut datar la seva construcció perquè no hem exhaurit tota la potència arqueològica. Per la tipologia de la seva factura i per les dades aportades per la documentació conservada, podríem ubicar la seva construcció entre els segles XII i XIII. És un edifici de planta rectangular amb una dimensió longitudinal molt predominant sobre l'amplada. Té 5,35 m d'amplada i una longitud de 19,62 m.

Figura 7. Aixecament ortofotogràfic de la planta de la domus amb la ubicació de l'edifici-àmbit A-B, novembre de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

Va ser construït mitjançant dues tipologies de mur diferents. Mentre a l'exterior els murs UE-1 i UE-11 formen la cantonada nord-oest de la domus i comparteixen factura, a l'interior el mur que tanca l'edifici a la cara del pati és sensiblement diferent.

El mur UE-1 disposa d'un fonament realitzat mitjançant morter de calç i blocs de pedra grans. Sobre el fonament hi té una bancada formada per quatre filades de blocs de pedra carejats. Aquesta bancada de fonament té una alçària màxima d'1,05 m i una amplada d'1,12 m. Per la cara exterior, la planeïtat del parament del mur és constant des dels fonaments fins al punt més alt conservat. No hi ha cap reguix al mur, ni tan sols a la bancada de fonamentació. En canvi, a l'altra cara el parament perd secció en tres punts a mesura que guanya alçària.

A partir de la bancada, el mur disposa d'una amplada aproximada d'1 m. Està construït a base de filades regulars de blocs de pedra irregulars de grandària mitjana, lligats amb morter de calç. Els blocs són majoritàriament còdols de pedra, de formació lítica molt heterogènia. N'hi ha que són de roca calcària, altres de gres i també n'hi ha de quars. Els còdols han estat modificats, per donar-los una cara per a la formació més o menys regular de les filades i per a la planeïtat dels paraments verticals interiors i exteriors del mur.

La construcció del mur UE-1 va ser realitzada mitjançant unes bastides formades per bigues de fusta que, recolzades en el seu punt central al mur, generaven una plataforma de treball a l'exterior i una altra a l'interior. Això ens ve indicat pels diferents forats de bastida que conserva el mur i que travessen tota la seva amplada. La primera filada de forats de les bastides utilitzades per a la seva construcció està ubicada a 1,60 m aproximadament des de la banquetta de fonament. Es conserven visibles set filades de forats de bastida a tot el mur. Cada filada està formada amb una quantitat de forats que varia entre cinc i set.

L'alçària original conservada del mur UE-1 i els elements que encara avui són llegibles, ens indiquen que el volum edilici que delimita estava format per planta baixa, planta primera i

un espai sota coberta. Tal com ja hem esmentat, la planeïtat del parament vertical interior no es conserva en tota la seva alçària. Trobem dues pèrdues de secció consecutives del mur que ens indiquen l'existència de diferents nivells de circulació a l'interior de l'àmbit B de la *domus*. Així doncs, el mur passa d'un primer gruix d'1 m a la planta baixa, a una amplada de 70 cm a la planta primera. Aquesta primera reducció es produeix a 2,66 m des de la banqueta de fonamentació. La segona, corresponent a la planta superior, arriba a 5,72 m des de l'anterior i genera un mur de 55 cm d'ample.

A nivell de planta baixa, el mur disposa d'una doble filada d'obertures a l'exterior amb forma espitllerada que donaven llum i ventilació a l'interior. La filada inferior, ubicada aproximadament a 90 cm del nivell de circulació interior de l'àmbit B, té unes dimensions de 31 cm d'ample per 36 cm d'alçària a la banda interior, mentre que les superiors, a 1,37 metres, són de 27 cm d'ample per 23 cm d'alçària. Per tant, són lleugerament més grans les obertures de la filada inferior respecte a les de la superior.

Per la cara exterior aquestes obertures, tant les superiors com les inferiors, fan aproximadament 5 cm d'amplada i 30 cm d'alçària.

La disposició de les obertures és a portell i hi ha una variació entre els dos àmbits interiors que tanca aquest mur UE-1. A l'àmbit B s'hi pot apreciar des de l'exterior que la filada inferior disposa d'onze finestres espitllerades i que la superior en té dotze. Però des de l'interior només se'n poden veure deu a la filada inferior i deu també a la superior. El mur UE-3, que delimita i separa els àmbits A i B, a la seva trobada amb el mur UE-1 inutilitza des de l'interior dues d'aquestes finestres, una a la filada superior i l'altra a la inferior. Hi ha una altra finestra, la que fa sis (comptant des de l'àmbit C) de la filada superior, que va ser tapiada al segle xx quan es va realitzar la reparació d'un esvoranc al mur i no es tenia coneixement de l'existència d'aquestes obertures.

El mur UE-1, a l'alçada de la planta pis de l'àmbit B, té dues obertures. L'oriental és una finestra que disposava d'una arcada geminada, avui desapareguda. Només es conserva l'obertura que té unes dimensions de 53 cm

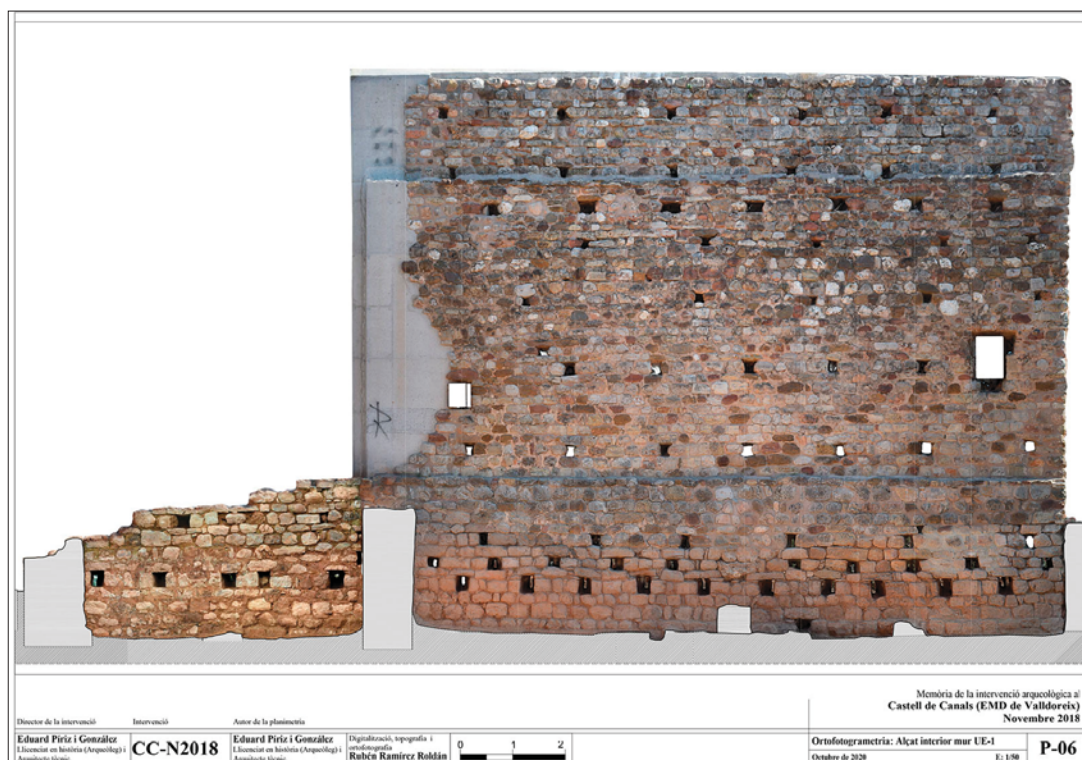

Figura 8. Plànol amb l'aixecament ortofotogràfic de la cara interior del mur UE-1 de l'edifici nord del conjunt, novembre de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

Figura 9. Plànol amb l'aixecament ortofotogràfic de la cara exterior del mur UE-1 de l'edifici nord del conjunt, maig-juny de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

d'amplada per 1,17 m d'alçària. Amb relació al desgruix on anaven les bigues recolzades que definien el nivell d'ús de la primera planta, es troba a 1,65 m. L'obertura ubicada a l'oest del mur es correspon a una espitllera d'amplada interior de 30 cm i alçària de 50 cm i està a 1,30 metres respecte al desgruix del mur.

A la part alta d'aquest parament, just per sota de la segona línia de pèrdua de secció del mur, hi ha una alineació de set forats que corresponen als recolzaments dels caps de les bigues que delimitaven el sostre de la planta primera.

El mur exterior de l'àmbit A-B té una alçària total fins al nivell de circulació interior de 10,80 m i 11,30 m fins a la fonamentació, això es correspon a gairebé 4 canes de destre. I la seva longitud total és de 19,62 m mesurada des de la trobada amb el mur exterior de l'edifici de l'àmbit C fins a la cantonada amb el mur UE-11, que es correspondria aproximadament a 7 canes de destre.

A l'interior de l'àmbit A, a la part més occidental del mur UE-1, només es conserva

l'alçària que pertanyia a la planta baixa. Les característiques del mur en aquest àmbit són les mateixes que a l'àmbit B, tret de les finestres espitllerades. A partir del mur divisor UE-3, deixa d'haver-hi dues línies horitzontals de finestres i només trobem la línia inferior. Hi ha cinc finestres espitllerades que es troben a la mateixa cota, a una altura interior fins al nivell d'ús d'aproximadament 97 cm. A diferència de les finestres espitllerades de l'àmbit B, aquestes no estan ubicades a una distància uniforme entre elles. Cal destacar que la tercera i la quarta, comptant a partir de la cantonada amb el mur UE-11, estan a 43 cm de separació, que és menys de la meitat de la separació de la resta. Pel que fa a les seves dimensions, la finestra número cinc seguint la mateixa referència de cantonada, segueix la tònica marcada a l'àmbit B, però les altres quatre són de dimensions més petites. Entre 29 i 33 cm d'alçària i 25 i 28 cm d'amplada.

A 2,08 m d'altura des del nivell d'ús interior hi trobem quatre forats de pal alineats a nivell horitzontal i de dimensions diferents. No els

hem pogut interpretar perquè no guarden una relació de dimensions similars, ni tampoc una distància entre ells constant que ens pugui fer pensar en un embigat.

El mur UE-11 fa cantonada travada amb el mur UE-1, i tanca el volum edilici format pels àmbits A i B a l'extrem oest. Està realitzat amb doble cara exterior amb filades regulars, horitzontals, formades per blocs de pedra irregulars de dimensions mitjanes lligats amb morter de calç. Disposa de dues finestres espitlleres amb una amplada interior de 27 cm les dues, però amb unes alçàries lleugerament diferents, 31 cm la que és a tocar de la cantonada amb el mur UE-1 i 28 cm l'altra. Les dues mantenen una mateixa cota i es troben a 95 cm del nivell d'ús interior. Horitzontalment, no estan centrades a l'amplada de l'àmbit A. Es troben més properes a la cantonada interior amb el mur UE-1.

La longitud conservada del mur UE-11 és de 5,05 m des de la cantonada amb UE-1 i el seu gruix és d'1,14 m. Aquesta última dimensió d'amplada de mur és una mica més gran, però molt similar a la del mur UE-1 a la mateixa cota d'altura. L'extrem que es troba amb el mur que tanca l'àmbit A per l'interior del recinte, està espoliat fins al fonament. Gràcies a això i a un sondeig realitzat, vam poder documentar la seva fonamentació. Està realitzada a base de formigó de calç i té una amplada d'1,24 m.

El mur que tanca l'àmbit B del castell a la banda del pati central i que també delimita amb l'àmbit D, és el mateix mur que tanca l'àmbit A, conformant el mateix edifici. Durant les intervencions realitzades, en funció de la zona excavada, hem denominat aquest mur amb diferents unitats estratigràfiques (UE-710, UE-910 i UE-1320), però un cop estudiat en conjunt, podem afirmar que és el mateix mur.

Aquesta estructura formava part de l'edifici conjuntament amb els murs UE-1 i UE-11, construït en paral·lel a una distància entre els paraments interiors de planta baixa de 3,20 m. Tancava el cos edificat a la seva banda sud que donava en part al pati del conjunt. A la banda

del mur que delimita l'àmbit B, hi ha les restes d'una arcada de mig punt que dona accés a l'interior des del pati i també hi ha dues finestres espitlleres obertes en planta baixa que donen directament al pati central. A la part del mur de l'àmbit A hi vam localitzar un pas de porta que comunica l'interior amb el pati. No hi ha cap cantonada entre aquest mur i l'UE-3 que divideix l'interior de la planta baixa en els dos àmbits A i B.

La longitud total del mur des de la trobada amb UE-11 fins al mur oest de l'edifici de l'àmbit C, fa 19,15 m. L'amplada del mur varia entre els 85 i els 90 cm. L'alçària màxima conservada és de 2,65 m comptabilitzada fins al nivell d'ús del pati central.

Aquest mur està construït sobre una banqueta de fonamentació. Disposa de dues filades irregulars i una tercera regular que corona les anteriors amb blocs de pedra irregulars lligats amb morter de calç amb una alçària de 34 cm fins al nivell de circulació de l'interior de l'àmbit B i de 33 cm fins al nivell d'ús de l'interior de l'àmbit A.

El mur està format per blocs de pedra de forma i dimensions irregulars, alguns són còdols de riu, disposats en filades més o menys regulars. Es pot observar que les dimensions de les juntes horitzontals de morter són especialment grans i no segueixen cap patró. Això ens pot portar a valorar que era un mur construït amb encofrat de fusta. A l'extrem oest del mur, entre la segona finestra i el pas de porta de l'àmbit A, trobem que el parament exterior està rejuntat amb morter probablement de calç, formant un acabat decoratiu que simula carreuat mitjançant unes línies realitzades amb incisions al morter.

Els brancals de les finestres de l'àmbit B estan definits per blocs petits de pedra amb forma irregular. Per la seva banda, les dues arrencades de l'arc estan construïdes amb carreus grans ben escairats i col·locats amb junta d'1 cm. Pel que fa al pas de porta de l'àmbit A, els brancals estan realitzats amb carreus ben escairats i té una amplada de pas lliure d'1,05 m. A la part baixa dels dos brancals, hem localitzat dos forats que no hem pogut identificar

funcionalment. Hem localitzat dues dovelles molt properes a aquest pas de porta i, per tant, és possible que disposés d'un arc de mig punt (segons la forma de les dovelles).

El mur UE-3 divideix a nivell de planta baixa l'edifici ubicat al nord del conjunt, en dos àmbits interiors de diferent superfície, l'A i el B. Té una longitud total de 3,24 m i un gruix d'1,04 m que correspon aproximadament a 4 pams i mig de destre. La seva alçària conservada és similar als dos àmbits. Està construït mitjançant blocs de pedra de diferent tipus amb formes irregulars i de diferents grandàries, lligades amb morter de calç amb juntes molt grans. La seva factura és molt semblant, per no dir la mateixa, que la del mur que tanca l'edifici a la banda del pati. A la seva part inferior els blocs són de grandària mitjana, mentre que a la part central hi trobem blocs de pedra més grans.

UE-3 es recolza de forma lateral als murs exteriors de l'edifici sense lligades de traves de les maçoneries. El seu gruix inutilitza des de

l'interior dues de les finestres espitllades del mur UE-1. Aquest fet es podria haver aprofitat per travar els dos murs, però no es va fer i, per tant, les finestres conserven el seu àmbit interior al mur UE-1 sense que hi col·loquessin cap material constructiu per lligar.

Pel que fa a l'altre extrem, la relació estratigràfica amb el mur del pati també és de recolzament lateral. Aquesta trobada està just alineada amb l'aresta interior del brancal del pas de porta de l'àmbit A. Tot això ens diu que el mur UE-3 es va construir posteriorment, quan els murs exteriors de l'edifici ja existien.

Al parament vertical que dona a l'interior de l'àmbit A hi podem observar un canvi que es produeix just on es trobava un nivell d'ús interior. Des d'aquest nivell amunt hi trobem un rejuntat de morter que deixa entreveure els blocs de pedra del mur, però sense gaire definició, fins al punt que podria tractar-se d'un arrebossat. D'aquest nivell cap a baix es poden veure els blocs de pedra amb les jun-

Figura 10. Interior de l'àmbit B, un cop finalitzada la intervenció de maig-juny de 2018 (E. Píriz).

Figura 11. *Menjadores o abeuradors realitzats en maçoneria de pedra ubicats a l'interior de l'àmbit B, s. XIV. Es pot veure a l'esquerra l'arrencada de l'arc de l'accés i en primer pla, els forats de pal.*

tes més buides. Aquesta lectura del parament conjuntament amb els dos nivells d'ús localitzats a l'interior de l'àmbit A, ens porta a dos moments constructius amb canvis.

El mur UE-3 a l'interior de l'àmbit B, rep lateralment l'estructura que forma la menjadora o abeurador i, per aquest motiu, entenem que l'estructura d'abeurador va ser construïda quan el mur UE-3 ja estava en funcionament.

Vam datar la formació d'un nivell d'ús interior de l'àmbit B, segons el material recuperat i les relacions estratigràfiques, a un moment del segle XIV o anterior. Sobre aquest nivell d'ús, van col·locar alguns elements de fusta fixant-los a terra deixant les empremtes de forats de pal que formen conjunts de dos en dos. Amb la informació disponible no podem determinar la seva funció, tot i que ens inclinem a pensar que poden estar relacionats amb l'establació de bestiar i/o cavallerisses.

Al segle XIV es va generar un altre nivell d'ús interior, sobre el qual es van construir

les estructures amb pedra irregular, a banda i banda de l'arcada, que hem interpretat com a abeuradors o menjadores per al bestiar. En aquest sentit, entenem que a la planta baixa de l'àmbit B era on tenien les quadres de la *domus*.

L'altre horitzó d'ús de la *domus* ve marcat pel nivell que es troba aproximadament a uns 20 cm per sobre de l'anterior. La seva datació, segons el material arqueològic recuperat, ens porta de ben entrat el segle XIV fins a inicis del segle XV. Amb aquesta cronologia, a l'interior de l'àmbit B hi trobem tota una sèrie d'estructures de factura molt matussera, que hem interpretat com una actuació realitzada amb la voluntat de millorar la situació de fangueig generada per l'acumulació de l'aigua de pluja just sota l'arcada que dona accés a l'interior de l'edifici nord. En aquest sentit, van construir primer un mur que dividia l'interior B en dos, i després una canal de pedra que conduïa l'aigua de pluja, des del pati cap a l'exterior nord travessant el mur UE-1 per

un forat a la seva base. Paral·lelament, van construir un paviment a base de pedres irregulars disposades de forma aleatòria que interpretem com una mesura per no trepitjar el fang que s'hi generava per la gran quantitat d'argiles del terreny.

■ Edifici-àmbit D

Canviant de volum edilici, vistes les relacions estratigràfiques i la factura dels murs, entenem que poc després de la construcció de l'edifici ubicat al nord del pati, o de forma paral·lela en el temps, van aixecar un altre cos d'edifici, l'àmbit D, amb façana al pati central i adossat a la cantonada interior formada per l'edifici més antic, l'àmbit C i el nord, àmbit A-B. No disposem de gaire informació d'aquest edifici donat que encara no hem pogut exhaurir la seva excavació.

■ Pati central

Com ja hem comentat, el conjunt edilici que configura la *domus* de Canals disposa d'un pati central a l'interior del recinte amb la funció de distribució de les circulacions internes. Hem pogut documentar una superfície total de 136 m². Està dividit per un mur en dues parts de diferent dimensió, la part est fa 64 m² i l'oest, 72 m². No hem localitzat cap pas al mur que

faciliti la comunicació entre les dues parts del pati. La ubicada a l'est articula les circulacions de les plantes baixes dels àmbits B i D, i l'altra, està relacionada i dona accés a l'interior de la planta baixa de l'àmbit A.

El mur que divideix el pati va ser construït de forma posterior a l'edifici format pels àmbits A i B, atès que es recolza lateralment sense lligar al mur de tancament interior. Es troba enrassat amb l'aresta del brancal del pas de porta que dona accés a l'interior de l'àmbit A. Aquest fet ens diu que en algun moment anterior a la seva construcció, no hi havia dos sinó un únic pati amb tota la dimensió de la suma de les superfícies.

Figura 13. Pati central en primer pla i àmbit B al fons, un cop finalitzada la intervenció de maig-juny de 2018 (E. Píriz).

Figura 12. Aixecament ortofotogràfic de la planta de la domus amb la ubicació del pati, novembre de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

Figura 14. Part occidental del pati amb el mur que el divideix. Es pot veure el volum edilici format pels àmbits A i B (E. Píriz).

Figura 15. Detall de la boca d'una de les sitges localitzades a la part occidental del pati, tal com es va localitzar. Disposava d'una roda de molí que feia la funció de tapa (E. Píriz).

Hem localitzat tres sitges a la part oest del pati. Les hem ubicat i fotografiat, però no les hem pogut estudiar. Tot i així, hem constatat que les sitges 1 i 2 estan buides. Just sota el mur que divideix el pati, vam localitzar una quarta sitja que va ser oberta de forma posterior a l'aixecament del mur.

A l'oest de l'àmbit A vam excavar un mur que forma part d'un tancament perimetral exterior del conjunt. La construcció d'aquest tancament és posterior a la de l'edifici A-B.

Els materials recuperats de l'interior del pati ens han facilitat dos moments d'ús molt similars als de l'interior de l'àmbit B. Un últim de finals del segle XIV inicis del XV i un altre d'anterior al segle XIV.

Per últim, cal destacar que l'extrem meridional del pati occidental va patir en algun moment de la seva història o de forma posterior un esllavissament de la plataforma del turó on es troba la *domus* de Canals. En aquest sentit, hem pogut documentar un trencament i pèrdua de material tant del mur exterior perimetral com del nivell d'ús del pati.

Materials arqueològics recuperats

Hem recuperat una gran varietat de materials arqueològics a les diferents intervencions. Des de fragments de peces ceràmiques de cuina i de taula fins a vaixelles de luxe, passant per monedes de billó, i diferents elements realitzats en aliatges de coure com una cullera, una punta de fletxa i un anell amb la imatge d'una marededeu per segellar. La major part d'aquestes troballes mobles ens porten a unes cronologies bastant clares al voltant del segle XIV i a inicis del XV.

Les ceràmiques són fonamentalment de tipus verd i manganès, blau valencià, reflex metàl·lic valencià, blau i reflex metàl·lic valencià i també ceràmica comuna vidriada en verd o marró.

Pel que fa a les monedes, hem recuperat tres diners de Jaume I (1246-1276), dos de Jaume II (1291-1327) i un de Pere III (1336-1387).

Figura 16a. Anvers de la cullera realitzada en aliatge de coure (E. Píriz).

Figura 16d. Detall del segell de l'anell realitzat en aliatge del coure, on es pot veure la imatge de la mare de déu coronada i amb el nen Jesús als braços (E. Píriz).

Figura 16b. Detall del mànec de la cullera amb dues marques de l'artesà. Una d'elles és una flor de lis (E. Píriz).

Figura 16e. Tirador que formaria part de la tanca d'un bagul, arca o arqueta de fusta, realitzat en ferro amb ornamentació amb baixos relleus de tres dracs de pa d'or (E. Píriz).

Figura 16c. Punta de fletxa realitzada en aliatge de coure amb forma de fulla amb peduncle per a la fixació a la tija de la fletxa (E. Píriz).

Figura 16f. Detall del tirador on es pot veure la decoració amb dracs realitzats amb pa d'or (E. Píriz).

Figura 17a. Diner de tern de Jaume I (1213-1276) realitzat en billó, encunyat a la seca de Barcelona (E. Píriz).

Figura 17d. Diner de tern de Jaume II (1291-1327) realitzat en billó, encunyat a la seca de Barcelona (E. Píriz).

Figura 17b. Diner de tern de Jaume I (1213-1276) realitzat en billó, encunyat a la seca de València (E. Píriz).

Figura 17e. Diner de tern de Jaume II (1291-1327) realitzat en billó, encunyat a la seca de Barcelona (E. Píriz).

Figura 17c. Diner de tern de Jaume I (1213-1276) realitzat en billó, encunyat a la seca de Barcelona (E. Píriz).

Figura 17f. Diner de tern de Pere III (1336-1387) realitzat en billó, encunyat a la seca de Barcelona (E. Píriz).

Figura 18a. Xiulet amb forma d'ocell realitzat en ceràmica de tallers catalans amb coberta de bona qualitat a la cara exterior de blanc estannífer decorat en òxid de manganès, s. XIV (E. Píriz).

Figura 18d. Fragment de plat de tallers catalans amb coberta de bona qualitat a la cara interior de blanc estannífer, decorat en verd i manganès, motiu del peix, s. XIV (E. Píriz).

Figura 18b. Perfil complet de plat de tallers catalans amb coberta de bona qualitat a la cara interior de blanc estannífer, decorat en verd i manganès, s. XIV (E. Píriz).

Figura 18e. Perfil complet fragmentat, d'escudella de tallers valencians, amb coberta de bona qualitat ambdues cares en blanc estannífer, decorat en blau, motiu de la palmeta, s. XIV-XV (E. Píriz).

Figura 18c. Fragment en dos, de plat de tallers catalans amb coberta de bona qualitat a la cara interior de blanc estannífer, decorat en verd i manganès, motiu heràldic, s. XIV (E. Píriz).

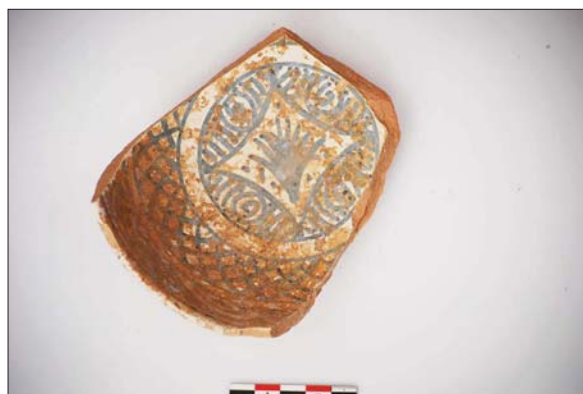

Figura 18f. Perfil complet d'escudella de tallers valencians, amb coberta de bona qualitat ambdues cares en blanc estannífer, decorat en blau, motiu de la palmeta i orla de peixos, s. XIV-XV (E. Píriz).

Figura 18g. Perfil complet d'escudella de tallers valencians, amb coberta de bona qualitat ambdues cares en blanc estannífer, decorat en reflex metàl·lic a les dues cares, motiu palmetes estilitzades de la sèrie fitomorfa, primera meitat del s. xv (E. Píriz).

Figura 18h. Perfil complet de llàntia del pessic realitzada en ceràmica comuna vidriada de color verd, s. XIV-XV. Encara conserva restes negres de cremat al bec (E. Píriz).

Materials constructius recuperats

A la *domus* de Canals disposem de materials utilitzats en la seva construcció, que encara realitzen la seva funció, i de materials constructius que han estat recuperats dels estrats d'enderroc del mateix castell que, per tant, formaven part de la seva construcció, tot i que ara no es troben al seu lloc original.

En el primer grup podem parlar fonamentalment de blocs de pedra més o menys carejada, morter de calç, i teules corbes ceràmiques. En canvi, entre els materials recuperats de l'excavació arqueològica hi trobem blocs de pedra que formaven part dels murs, pedra treballada (com per exemple, diferents permòdols, peces de llinda, dovelles d'arcades), teules ceràmiques corbes, rajoles ceràmiques de paviment i fragments de *tegulae* romanes.

A continuació relacionem tots els materials coneguts que conformen o conformaven els elements immobles del castell de Canals.

Pedra

El material constructiu fonamental de les diferents estructures conservades és la pedra.

Hi trobem dues tipologies de blocs segons la seva utilització en el procés constructiu. Per una banda, hi ha còdols de riu modificats mecànicament per donar-los cares i així poder col·locar-los als murs formant els paraments verticals, i per l'altra, carreus grans ben escairats i treballats que conformen elements com permòdols, peces de cantonada, brancals de porta i dovelles d'arc.

De forma organolèptica, podem determinar que la tipologia lítica dels blocs utilitzats en la construcció dels murs és molt diversa, encara que el seu origen sigui proper a la ubicació del castell. Per tant, podem parlar de pedra calcària, gres i quars.

Tal com hem comentat, durant la intervenció s'han recuperat diferents permòdols fets amb un bloc de pedra rectangular ben escairat. Aquest element anava fixat al nucli del mur tret d'un dels seus extrems que sobresortia del parament vertical. La seva funció habitual era la de recollir el recolzament d'un element estructural. Tant podia ser el cap d'una biga de fusta, com una biga paredera. També podia servir per recolzar algun tipus de merlet o muret que sobresortís del pla exterior dels murs del castell.

En el nostre cas, els permòdols que s'han recuperat disposaven d'una de les arestes d'un dels

extrems amb un acabat arrodonit. Aquest acabat es col·locava a la part inferior de l'element.

Les dimensions d'aquestes peces són aproximadament iguals, tot i que presenten algunes variacions. Així doncs, les seves longituds varien entre 60 cm la més gran i 48 cm la més

petita. Pel que fa a l'amplada, oscil·len entre els 26,5 cm i els 25 cm. I per últim, el seu cantell és més constant, fa 19 cm. Entenem que la variació de la longitud es causada pel fet d'haver-se trencat en un punt o en un altre, tenint present que les altres dimensions són molt similars.

Figura 19. *Conjunt de permòdols o mènsules recuperades de les excavacions de la domus de Canals (E. Píriz).*

Una variant dels permòdols va ser recuperada al pati del castell, procedent de l'enderroc. Aquest element, tot i disposar d'una de les seves arestes arrodonides, té una dimensió d'amplada el doble de gran que els altres.

Uns altres elements constructius recuperats a les intervencions han estat dovelles d'arc i peces de forma prismàtica que podien formar part tant de llindes com de brancals de passos de porta o de finestres.

Figura 20. *Dovelles recuperades en la intervenció de novembre de 2018 (E. Píriz).*

Morter

Donat que no disposem de cap analítica ni de cap estudi de morters, no podem determinar amb exactitud el material de lligat de la maçoneria dels murs del castell. Tot i així, ens inclinem a pensar que en la major part dels casos es tracta de morter de calç.

El mur que delimita l'àmbit B i el pati central, a la seva cara exterior respecte de l'àmbit B, encara conserva part del que va ser un acabat superficial del parament vertical. Està realitzat mitjançant un rejuntat amb morter de calç i s'hi va fer una simulació de carreuat mitjançant unes línies incises al morter, on es van dibuixar les arestes dels carreus figurats.

Aquest tipus d'acabat superficial exterior simulant un carreuat amb morter de calç, està documentat en els murs de molts castells i està datat a partir del segle XII.

Figura 21. Detall del rejuntat decoratiu realitzat mitjançant morter de calç amb un acabat amb línies incises simulant un carreuat (E. Píriz).

Material ceràmic

Quant al material ceràmic utilitzat per conformar elements constructius de la *domus* de Canals, hi trobem fonamentalment teules corbes, peces ceràmiques per conducció de fluids, rajoles ceràmiques per paviments i *tegulae* romanes. Aquestes últimes, aprofitades d'algun altre lloc i reutilitzades al castell.

No queda cap element al castell de Canals que conservi *in situ* teules ceràmiques amb la seva funció original com a elements de cobertura impermeable en teulades. Però sí que es conserven diferents fragments utilitzats com a falques per a la maçoneria de pedra a la part més alta del mur UE-1.

Els fragments de teula recuperats a la intervenció han estat localitzats en tots els àmbits que hem excavat. La pasta dels fragments de teula ceràmica corba recuperada és molt similar. El nombre de fragments recuperats a l'interior del recinte és molt elevat, als estrats on hem trobat teula, n'hi havia molta.

Pel que fa a les peces senceres localitzades, hem pogut constatar que totes tenen unes dimensions semblants. Hem documentat tres longituds molt similars: 46 - 46,5 - 47,5 cm. La dimensió de la boca gran de les teules és de 19 - 19,5 - 21 - 22,5 cm. L'altra boca més estreta mesura 14,5 - 15 - 16,5 cm. La fletxa de la curvatura gran fa 7,5 - 8 - 8,5 cm. Aquesta relació de dimensions ens dona a entendre que segueixen un patró bastant ajustat i que la seva variació de dimensió és mínima tenint present que són teules de factura manual. Quant al gruix de les teules, és on hem trobat més varietat: 1,2 - 1,4 - 1,5 - 1,6 - 1,8 - 2 cm entre diferents teules i també depenent del punt de mesura d'una mateixa teula.

Vista la quantitat de fragments de teula corba localitzada als estrats d'enderroc i tenint present la configuració de la planta coneguda de les construccions que configuraven la *domus*, podem afirmar que els àmbits A, B i C estaven coberts amb teulada inclinada de teula ceràmica corba en algun moment del seu ús.

Uns altres elements constructius que hem pogut documentar han estat uns fragments de peces ceràmiques destinades a la conducció de fluids. Només hem recuperat dos fragments d'aquestes peces, un ubicat a l'interior de l'àmbit B i un altre al pati del castell. Els dos estrats tenen una datació al voltant del segle XIV.

Tot i tenir la mateixa funció, les peces són diferents i formen part d'elements diferents. El fragment localitzat a l'àmbit B formava part d'una peça de canalització que anava col-

locada sobre un suport pla. Per aquest motiu disposa d'una base plana de recolzament. És una peça de ceràmica comuna oxidada i tindria una forma de U. Donades les característiques del fragment, no podem determinar si la canalització estava tapada o era oberta.

L'altre fragment recuperat al pati formava part d'una canonada amb forma tubular i amb encaixos als seus extrems per connectar unes peces amb les altres. Aquesta peça en concret està feta amb ceràmica comuna oxidada i està vidriada en color marró al seu interior. El vidriat interior de les canonades els donava la impermeabilització necessària per no perdre fluid en tot el seu recorregut.

Igual que les teules, les rajoles ceràmiques de paviment que s'han trobat al castell han estat recuperades als estrats de destrucció a conseqüència de l'enderroc del castell. Les peces més representatives han estat trobades principalment al pati de la domus.

Tots els fragments de paviment que s'han trobat pertanyen a peces que tenien originalment forma rectangular. Aquestes rajoles ceràmiques són de factura manual i el color de la seva pasta varia segons la peça, però majoritàriament són ataronjades.

Hem recuperat algunes peces amb la seva dimensió total conservada. Totes són de dimensions molt similars. La dimensió total de longitud fa 32 cm. El gruix de totes les peces és de 3 cm o de 2,5 cm, mentre que l'amplada varia entre els 15,5 cm, 16 cm i 16,5 cm. Són peces rectangulars i la seva dimensió d'amplada és la meitat de la seva longitud. En aquest sentit, conserven la mateixa relació segons les mesures d'origen romà que dimensionaven els maons en 1 peu l'estesa i 1/2 peu el través.

Donada la quantitat de fragments de rajoles ceràmiques de paviment localitzades, podem dir que com a mínim el paviment de la planta primera de l'àmbit A i de l'àmbit B, en algun moment de la seva història va ser de peces ceràmiques de geometria rectangular.

Un altre material constructiu localitzat fet de ceràmica, són les *tegulae* romanes. Els fragments trobats han estat recuperats a l'excavació de l'àmbit A, B i del pati del castell.

Els fragments de *tegulae* romana formen part d'estrats amb altres materials constructius procedents de l'enderroc del castell datables al voltant del segle XIV, per tant, es trobaven fora del seu lloc original. Segurament formaven part d'algun mur on les van reaprofitar de falques per a la maçoneria o per a replè del nucli del mur. Per les característiques geomètriques que presenten, els fragments recuperats formen part de *tegulae* diferents.

Conclusions

Amb les últimes intervencions arqueològiques realitzades al castell de Canals hem anat donant compliment a les línies d'actuació traçades al Pla director. Fins a l'any 2018, s'han excavat aproximadament dos terços de la superfície interior i hem aconseguit obtenir una imatge força ajustada de les característiques principals del monument.

El castell de Canals, o més ben dit, la *domus* de Canals és una entitat formada per un conjunt d'edificis que disposava d'un estatus similar al dels castells termenats i va ser la propietat alodial de la família que va prendre com a propi el nom de Canals.

No disposem de dades arqueològiques per ubicar temporalment les primeres edificacions, però sí que hem pogut establir un ordre d'anterioritat i posterioritat a la construcció dels diferents volums edilicis. Així doncs, disposem d'un edifici inicial ubicat a la banda oriental del conjunt, que hem anomenat àmbit C, del qual no hem exhaurit l'excavació. Annex al costat occidental, a l'extrem nord d'aquest, posteriorment van aixecar un edifici de planta rectangular amb factura diferenciada entre els murs que formen les façanes exteriors i les interiors. El material arqueològic recuperat del seu interior ens data la seva construcció a un moment anterior al segle XIV, però tot i la factura romànica del mur exterior, no disposem de dades objectives que el puguin datar de forma més precisa.

L'edifici nord constava de planta baixa, planta pis i un àmbit sota de la coberta. En un moment indeterminat de la seva vida útil, va

ser dividit com a mínim a la planta baixa, de manera que es van generar dos àmbits que hem establert com a àmbit A, el més occidental, i àmbit B, el més oriental. L'interior de la planta baixa de l'àmbit B va ser utilitzat com a quadra per tancar cavalls, mules o algun altre tipus de bestiar gran i al segle XIV van construir-hi unes menjadores.

L'altura lliure de més de 5 m, entre el sostre de planta baixa i les bigues de la coberta, determinen un espai que podria ser una gran sala de representació del senyor de la domus. Els materials localitzats a l'interior de l'àmbit B, on es trobarien les quadres, com per exemple, la cullera, l'anell-segell, el tirador d'arqueta amb decoració de pa d'or, etc., fan pensar que podrien provenir del terra de la planta superior en el moment de l'enderroc. Per tant, la planta primera hauria de ser un espai apropiat per contenir aquests objectes.

El pati central del conjunt articulava les circulacions interiors de la *domus* i donava accés a les plantes baixes dels diferents àmbits. En

un moment anterior al segle XV, va ser dividit per un mur i posteriorment van ser excavades diverses sitges al terra del pati.

Tant al pati com a l'interior de la planta baixa de l'àmbit B hi hem documentat dos nivells d'ús que hem pogut datar, pels materials recuperats, un al segle XIV i l'altre entre finals del segle XIV i principis del XV. No hem trobat materials de datació posterior al segle XV i, per tant, entenem que la domus de Canals va ser abandonada al voltant d'aquest segle. A partir d'aquest moment, es va iniciar l'espoli de les diferents estructures del conjunt edilici.

Agraïments

Volem agrair a Rubén Ramírez Roldán la seva feina de topografia, ortofotografia i digitalització dels aixecaments planimètrics, així com els 3D de les hipòtesis de restitució volumètrica. També volem agrair la col·laboració i l'ajut de Pere Lluís Artigues Conesa, en les tasques d'in-

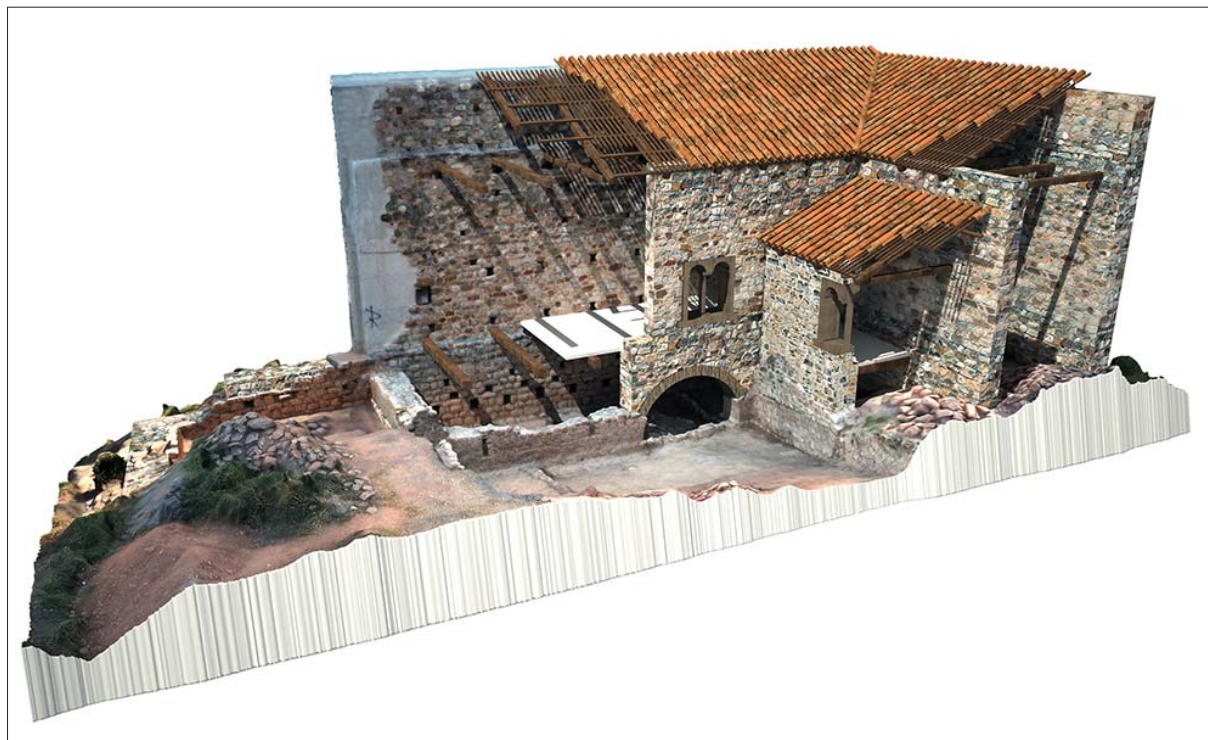

Figura 22. Hipòtesi de restitució volumètrica de la domus de Canals realitzada amb les dades obtingudes fins al mes de novembre de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

Figura 23. Hipòtesi de restitució volumètrica de la domus de Canals realitzada amb les dades obtingudes fins al mes de novembre de 2018 (R. Ramírez - E. Píriz).

ventari del material ceràmic. Per descomptat, volem tenir present Agustí Gamarra i Maria José Garcia per les feines de restauració de les peces més significatives que han realitzat. I no volem oblidar-nos de tots els auxiliars que han participat en les diferents campanyes realitzades.

Per altra banda, estem molt agraïts a l'entitat municipal descentralitzada de Valldoreix per les facilitats que ens han donat per a la realització de la nostra feina i per l'entusiasme abocat en tot el referent al castell de Canals.

Bibliografia

- AGUELO MAS, Jordi (2004). *Castell de Canals (Valldoreix-Sant Cugat del Vallès, Vallès Occidental). Memòria de la intervenció arqueològica preventiva realitzada al mes de juliol de 2003*. Inèdita.
- BIOSCA, Eloi; VINYOLÉS, Teresa; XORTÓ, Xavier (2001). *Des de la frontera. Castells medievals de la marca*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- BOLÒS, Jordi (2004). «Fortificacions de la marca i organització del territori a Catalunya (segles VIII-XII)». *Actes del congrés els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental, celebrat a Arbúcies març de 2003*, Museu Etnològic del Montseny, p. 67-88.
- CASAS, Jordi (1993). «La creació de l'Entitat Local Menor de Valldoreix». *Gausac*, 3, p. 35-44.
- CATALÀ i ROCA, Pere; BRASÓ i VAQUÉS, Miquel (1997). «Notícia castellívola referent al monestir de Sant Cugat.» A: CATALÀ I ROCA, Pere (dir.) *Els castells catalans*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, vol. II, p. 120-127.
- CORTÉS GARCIA, Juan José (2000). «La contribució del terme del castell de Canals i de la vila de Sant Cugat del Vallès a la coronació de la reina Maria de Luna». *Valldaurex*, núm. 2, p. 35-42.
- CORTÉS GARCIA, Juan José (1998). «Els Canals al servei dels comtes de Barcelona». *Actes de les jornades de joves medievalistes del Vallès*. Servei de publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. Cerdanyola del Vallès, p. 119-127.
- CORTÉS GARCIA, Juan José (1995). «El linaje de los Canals, una familia catalana de los siglos XI-XIII». *Medievalia*, núm. 12, p. 65-74.

- CORTÉS, Juan José; ROMERO, R. Maria (1987). «El castell de Canals y lo imaginario del feudalismo». *Associació de Propietaris i Veïns de Valldoreix*, núm. 3, p. 65-74.
- EQUIP BROIDA (1986). «Ús de l'espai en els castells i torres dels segles XIV i XV». *Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya medieval*, Annex 3 de les Acta Mediaevalia, Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona, p. 217-295.
- FARÍAS ZURITA, Víctor (2002-2003). «Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las Fuentes escritas». *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, núm. 23-24. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona, p. 23-49.
- GIL, R.; ESCAYOLA, R. (1956). «Història de Valldoreix». *Asociación de Vecinos y Propietarios de Valldoreix*.
- LÓPEZ, Albert; CAIXAL, Àlvar; FIERRO, Javier (1986). *Cronologia i difusió d'un grup de ceràmiques medievals trobades a les comarques de Barcelona (segles VII-XIV): Ceràmica medieval catalana*, Quaderns científics i tècnics 9, Diputació de Barcelona SPAL. Barcelona.
- MONTLLOR, J. (1953). «El castell de Canals». *Guia 59. Sant Cugat del Vallès*, p. 92.
- PLADEVALL, Antoni [dir] (1991). *Catalunya Romànica*, vol. XVIII: *El Vallès Occidental*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 205.
- PÍRIZ i GONZÁLEZ, Eduard (2020). *Memòria de la intervenció arqueològica al castell de Canals (EMD de Valldoreix) novembre de 2018*. Inèdita.
- PÍRIZ i GONZÁLEZ, Eduard (2018). *Memòria de la intervenció arqueològica al castell de Canals (EMD de Valldoreix) maig-juny de 2018*. Inèdita.
- PÍRIZ i GONZÁLEZ, Eduard (2017). *Memòria de la intervenció arqueològica al castell de Canals (EMD de Valldoreix) novembre de 2017*. Inèdita.
- RIGO, Antoni; ARTIGUES, Pere Lluís; PÍRIZ, Eduard (2017). *Pla director del castell de Canals. Desembre de 2017*. Inèdit.
- RIU-BARRERA, Eduard (2003). «Tipus i evolució dels castells». A: *L'art gòtic a Catalunya, Arquitectura*. Barcelona, vol. III. Enciclopèdia Catalana, S. A.
- RIU-BARRERA, Eduard (2011). «Història arquitectònica dels castells i notes sobre la seva restauració». *Fortificaciones. Actuaciones en el patrimonio defensivo. Actas del XXXIV curso. Jornadas Internacionales sobre la intervención en el Patrimonio Arquitectónico*, Barcelona y Tortosa.
- RIU, Manuel; BOLÒS, Jordi (1986). «Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals». *Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya medieval*, Annex 3 de les Acta Mediaevalia, Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona. p. 11-24.
- RIUS SERRA, José (1945-1947). *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), Sección de estudios medievales de Barcelona, Barcelona.
- RODRÍGUEZ, Alba (2003). *Memòria de la intervenció arqueològica al castell de Canals (Valldoreix-Sant Cugat del Vallès) juliol de 2002*. Inèdita.
- RODRÍGUEZ, Alba (2003). «El castell de Canals (Valldoreix, Sant Cugat del Vallès). Aproximació a través dels documents escrits i l'arqueologia». *Gausac*, núm. 23, p. 41-62.
- SERRA ROSSELLÓ, José (1954). «Valldoreix». *Senderos*, estiu, p. 72-74.